

EEN SOBERE SMAAK EN EEN SOBERE LEVENSWIJZE¹

Vijf of zes manieren waarop soberheid zinvol kan zijn.

Philippe Van Parijs –Chaire Hoover d'éthique économique et sociale, U.C.L.

Er zijn drie verschillende – maar misschien wel sterk met elkaar verweven – redenen waarom ik zo blij ben dat ik betrokken werd bij dit colloquium naar aanleiding van het emeritaat van Luk Bouckaert.

De eerste reden is dat ik heel veel belang hecht aan de samenwerking die reeds tien jaar bestaat tussen het Centrum voor Economie en Ethiek en de Chaire Hoover. Van alle leden van het Centrum is Luk degene die ik het langst ken. Wij hebben elkaar voor het eerst ontmoet op de allereerste conferentie waar ik als spreker optrad. Het was het Vlaams Filologencongres dat – op initiatief van Leo Apostel – in de late jaren zeventig in Leuven georganiseerd werd. Ondertussen is het haar van Luk wat grijzer geworden en werden de rimpeltjes wat dieper, maar zijn glimlach is nog altijd dezelfde.

De tweede reden is dat, als er in België iemand met recht en reden een *personalist* mag worden genoemd, dat wel Luk Bouckaert is. Het personalisme van Emmanuel Mounier heeft ook in mijn filosofische roeping een heel belangrijke rol gespeeld. Op mijn veertiende heb ik mij – op aandringen van mijn scoutsleider – door het boek *Introduction aux existentialismes* (Mounier, 1962) geworsteld. Dat boek heeft ertoe geleid dat ik uiteindelijk mijn ambitie om advocaat te worden, ingeruild heb voor het verlangen filosoof te worden. Sindsdien ben ik – ondanks duidelijke verschillen in filosofische stijl – steeds sympathie blijven koesteren voor Meunier. Die sympathie strekt zich ook uit tot diegenen die zijn gedachtegoed delen, vooral als ze dat – zoals Luk Bouckaert – doen zonder een zweem van kwezelarij.

De derde reden waarom het mij zo verheugt om hier voor deze gelegenheid te mogen spreken is dat het gekozen thema mij –zoals straks duidelijk zal worden - steeds opnieuw en in verschillende fasen van mijn leven heeft geïntrigeerd, zonder dat ik er tot nog toe uitdrukkelijk professionele aandacht heb aan geschonken. Mij baserend op wat ik tijdens deze conferentie gehoord heb, zal ik in dit artikel aan de hand van een aantal verschillende voorbeelden laten zien dat het nastreven van soberheid in smaak en levenswijze wel degelijk zinvol is.

Soberheid in smaak en de zoektocht naar geluk

Heeft soberheid zin voor mij? Alles hangt af van wat wij onder 'soberheid' verstaan. Als ik het hier over soberheid heb, dan verwijs ik daarmee niet alleen naar een opvatting over het goede leven - een ideaal – met een beperkt verbruik van consumptiegoederen als consequentie, maar ik verwijs ook naar een levenswijze, een gedrag, dat in overeenstemming is met deze opvatting. Een ideaal van soberheid kan waardevol worden bevonden, gewoon omdat het inspireert tot een sobere levenswijze, maar het kan ook zonder dat die inspiratie er is.. En soberheid in gedrag mag waardevol bevonden worden omdat het voortkomt uit het streven naar een soberheidsideaal, maar het kan ook gewaardeerd worden los van beweegredenen. In dit artikel zullen wij beurtelings de verschillende interpretaties van soberheid onderzoeken.

Een soberheidsideaal kan vooreerst zinvol zijn omdat het het gemakkelijker maakt om gelukkig te zijn in omstandigheden waarin de materiële goederen schaars zijn. Zo opgevat is soberheid een facet van de eeuwenoude Stoicijnse wijsheid dat mensen hun verlangens moeten aanpassen aan de situatie waarin ze zich bevinden, willen ze gelukkig zijn. Ook Descartes schreef in zijn *Discours de la méthode* 'Tâcher à changer mes désirs plutôt que l'ordre du monde'. Het is duidelijk dat dit recept voor geluk op veel meer betrekking heeft dan alleen maar op consumptiegoederen. Wij moeten niet alleen onze materiële hebzucht kunnen intomen: om gelukkig te kunnen zijn is het even belangrijk dat we onze ambities om de wereld (of onze omgeving) te verbeteren kunnen bedwingen of onze wulpse verlangens

de baas zijn. Het belang dat aan het nastreven van dit soberheidsideaal gehecht wordt, hangt af van cultuur tot cultuur. Serge-Christophe Kolm (1982) bijvoorbeeld vindt het bedwingen van de materiële hebzucht hét kenmerk bij uitstek van de oosterse, of boeddhistische, zoektocht naar het geluk, dit in tegenstelling tot het westerse ideaal van economische groei.

Het zoeken naar een juist evenwicht tussen verschillende verlangens, karaktervorming, is natuurlijk niet het exclusieve terrein van een handvol Tibetaanse monniken. Alle mensen doen dat – weliswaar met wisselende intensiteit en overtuiging – om te vermijden dat het leven een lange aaneenschakeling van pijnlijke frustraties wordt. Maar er zijn grenzen aan de beperkingen die we ons willen opleggen. Want er is méér dan alleen het geluk dat voortkomt uit tevredenheid of bevrediging van preferenties. Wij willen niet al onze passies opgeven of als onze verwachtingen temperen uit angst om ontgoocheld te worden. Onze dagelijkse slagkracht, ja onze mentale gezondheid zelf, hangt af van het subtiele evenwicht dat wij bereiken tussen onze ambitie, die de motor is voor welslagen en trots, en bescheidenheid, die zowel onze verwezenlijkingen als onze frustraties in perspectief plaatst.

Soberheid in smaak en de context voor een rechtvaardige orde

Zowel op het individuele als op het maatschappelijke vlak is de idee van een sober leven dus zinvol omdat deze opvatting over het leven ons helpt om een behoorlijk niveau van geluk te bereiken – maar niet ten koste van alles wat we belangrijk vinden. Er is nochtans nog een tweede, minder directe manier waarop men het zinvol kan vinden sober te zijn. In deze opvatting streeft men het soberheidsideaal na *op zich*, en niet omwille van de sobere levensstijl die uit dit ideaal voortvloeit en het mogelijk maakt gelukkig te leven. Soberheid wordt hier gezien als een noodzakelijke voorwaarde voor rechtvaardigheid...

Dit argument gaat ervan uit dat de 'context voor een rechtvaardige orde' – de feitelijke omstandigheden waarbinnen het zinvol is te spreken over een rechtvaardige verdeling van goederen – rekening houdt met een 'matige schaarste', zoals ook David Hume (1751, sectie III) en John Rawls (1971, sectie 22) dat al deden. Met 'matige schaarste' wordt dan, in het geheel van de beschikbare goederen, het verschil bedoeld tussen wat gevraagd wordt en wat beschikbaar is. De kloof mag echter nooit zo groot zijn dat mensen geen oor meer hebben voor redelijke argumenten. Onder bepaalde demografische en economische omstandigheden, die op wereldvlak misschien al bestaan, kan een beperkte schaarste zeer snel in een acute schaarste omslaan. Dat zal de strijd om het bezit van de schaarse goederen fors doen toenemen. Praten over een rechtvaardige verdeling zal absoluut niet helpen om de lont uit het kruitvat te halen, tenminste niet als de materiële levensstijl die de westerse landen erop nahouden wereldwijd de norm wordt. Door de wereldwijde communicatiemogelijkheden kent dure smaak geen geografische grenzen. Het zou wel eens kunnen zijn dat er wereldwijd een ommezwaai naar een levensideaal van soberheid nodig is om wereldwijde rechtvaardigheid een kans te geven. Hier is de redenering niet dat een sobere levenswijze een rechtvaardige verdeling mogelijk maakt, maar dat ambities in verband met soberheid het mogelijk maken te praten en na te denken over wat een rechtvaardige verdeling zou zijn.

Een sobere levenswijze als een persoonlijke verworvenheid

Er zijn ook verschillende manieren om te laten zien dat de opvatting die een sober leven voorstaat, zinvol is door de weerslag te belichten die deze opvatting heeft voor een concrete levenswijze. Een van de consequenties van zo'n levensstijl komt mij onmiddellijk voor de geest als ik mij afvraag wat het kostbaarste is dat ik aan mijn kinderen zou kunnen nalaten om hun toekomst materieel veilig te stellen. Er is iets dat belangrijker is dan ze eigendom na te laten, zelfs belangrijker dan ervoor te zorgen dat ze een goede opleiding gekregen hebben of ze bijgebracht te hebben dat hard werken vreugde kan verschaffen. Dat allerbelangrijkste iets bestaat er precies in dat je je kinderen een smaak voor soberheid hebt bijgebracht, dat ze de reflex verworven hebben om minder uit te geven dan dat hun inkomen (of hun

kredietmarge) hun toelaat. Rekening houdend met het niveau van comfort dat iemand gedurende heel zijn leven zal kunnen opbouwen, maakt het een enorm verschil of je op jeugdige leeftijd 90% dan wel 110% van je inkomen opsoupeert.

Om weerstand te kunnen bieden aan de druk die van de kring van leeftijdgenoten en vrienden uitgaat om veel en vooral opvallende dingen te kopen, moet je je kinderen leren om 'stratégies de contrepied' te ontwikkelen, zoals Pierre Bourdieu (zie Van Parijs, 1977) dat zo mooi zegt. Het moet 'cool' lijken om een 'loser' te zijn, die een onnozel horlogetje draagt en stomme schoenen. Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. En deze tactiek heeft zeker geen kans op slagen als men hem zelf niet in de praktijk brengt. Ik vind dus dat het tot mijn ouderlijke plicht behoort om toch een minimum aan opvallend sober gedrag te tonen. Daarom draag ik bijvoorbeeld een horloge waar mijn kinderen onder geen beding zouden mee gezien willen worden, en draag ik kleren waar mijn zonen uitgegroeid zijn. Ik drijf het natuurlijk niet zover dat ik ook kleren van mijn dochters zou gaan dragen – er zijn tenslotte grenzen aan wat men van een ouder kan verwachten.

Een sobere levenswijze is een Pareto-verbetering

Er is nog een tweede manier waarop de heilzame gevolgen van een sobere levenswijze ons toelaten de zin van soberheid in te zien. Hier is de redenering niet meer dat een sobere levenswijze een goede investering is, maar dat zij een publiek goed tot stand brengt (of externe, negatieve factoren uit de weg ruimt) waardoor sommigen er op vooruitgaan zonder dat de anderen er op achteruitgaan. Dat gebeurt niet door een wijziging van de preferenties (zoals dat in de reeds vermelde 'boeddhistische' zoektocht naar het geluk het geval is), maar er wordt rekening gehouden met de bestaande preferenties.

Deze redenering is de kern van de meesterlijke analyse van Robert Frank (2000) en wordt ook uitgewerkt in twee scherpzinnige boeken van Juliet Schor (1993, 1998). Er kan een parallelle getrokken worden tussen dit argument en het argument waarom iedereen in een stadium op zijn plaats moet blijven zitten. Het is natuurlijk zo dat je beter ziet als je zelf recht staat en alle anderen blijven zitten. Maar als iedereen zou rechtstaan dan zal niemand beter zien – en sommigen zullen er rugpijn van overhouden, die ze niet zouden gehad hebben als iedereen was blijven zitten. De analogie is als volgt. Laat ons vertrekken van een samenleving waar het werktempo tamelijk rustig is en er niet al te veel consumptie is. In vergelijking daarmee zou om het even wie die harder begint te werken en meer begint uit te geven, er moeten op vooruitgaan. Er zijn redenen om aan te nemen dat het grootste genoegen dat iemand zichzelf op deze manier gunt, het plezier en de trots is een hogere levensstandaard ten toon te kunnen spreiden dan dat binnen zijn referentiegroep het geval is, of de opluchting niet te moeten onderdoen voor de anderen of beschaamd te moeten zijn omdat men een mislukking is. Als iederéén echter zijn tempo begint op te drijven en meer en meer gaat uitgeven, dan is er op het vlak van fier te kunnen zijn op eigen prestaties of opluchting dat men niet te schande staat, helemaal niets gewonnen. Precies zoals mensen rugpijn krijgen van lang in een stadium te moeten rechtstaan, zo zal de *rat race* waarin ze gevangen geraken, ook voor een heleboel onplezierige effecten zorgen. Een van de gevolgen van zo'n hechtische levensstijl is dat bij de categorie dertigers en veertigers de professionele en familiale verplichtingen voortdurend met elkaar in conflict komen. Dat leidt tot zowel een professionele burn-out als tot een constant gevoel van als ouder tekort te schieten, waardoor echtgenoten van elkaar vervreemden. Het is voor werknemers bijzonder moeilijk om een stap terug te zetten en zich te heroriënteren. Daardoor gaan ze steeds vroeger met pensioen. Ondertussen is een hele generatie jongeren opgegroeid zonder dat zij een rustige, huiselijke sfeer gekend hebben. Fraaie toestanden zijn dat!

Het moet toch mogelijk zijn beter te doen dan dat? Een soberder manier van leven, op het professionele vlak of op het vlak van de consumptie, zou veel verhelpen. Om het consumptiegedrag bij te sturen zou er kunnen worden gedacht aan een progressieve tax zoals Robert Frank voorstelt op het einde van zijn boek, of aan een BTW-tarief dat afhankelijk gemaakt wordt van de nuttigheidswaarde van het artikel, zodat de tax toch enigermate progressief is. Die piste wordt onderzocht door André Decoster, Erik Schokkaert

en Guy Van Camp (1977). Door de negatieve effecten af te remmen die het onderling vergelijken van prestaties (negative positional externalities) met zich meebrengt en de onplezierige neveneffecten van de *rat race* terug te dringen, kan er ruimte komen om de lat voor het bereiken van het Pareto-optimum hoger te leggen: voor sommigen kan dan beter tegemoet worden gekomen aan het preferentiepatroon in verband met consumptie, vrije tijd en sociale status, zonder dat de anderen daar enig nadeel van ondervinden.

Een sobere levenswijze als voorwaarde voor verdelende rechtvaardigheid

Er is minstens nog één andere manier om de zin in te zien van een sobere levenswijze – onafhankelijk van de vraag of die nu al dan niet ingegeven wordt door een ideaal van soberheid. Naast het persoonlijk inzicht (zoals in het eerste argument) en het efficiënt optreden van de maatschappij als maatschappij (zoals in het tweede argument) is het ook mogelijk dat een aantal mensen ervan overtuigd zijn dat schaarse goederen op een eerlijke manier moeten worden verdeeld en dat zij daarom minder nemen dan dat zij kunnen doen, precies om voor anderen voldoende en even goede middelen over te laten.

Een voorbeeld dat zich hier onmiddellijk opdringt, is de noodzaak voor de rijke landen om hun levensstijl aan te passen. Zij moeten inzien dat zij moeten afslanken tot op een niveau dat op wereldschaal de mogelijkheid laat een intra- en intergenerationele rechtvaardigheid tot stand te brengen. Gegeven de schaarste van de natuurlijke rijkdommen moeten de rijke landen de consumptie inkrimpen van goederen waarvoor er een tekort dreigt te ontstaan. De rechtvaardigheid eist dat er een eerlijk deel gereserveerd wordt voor armere landen en voor toekomstige generaties. In deze context is het niet moeilijk in te zien dat het zinvol is zuinig te zijn met de auto en wat meer op de fiets te springen.

Spaarzaam omgaan met de beperkte natuurlijke rijkdommen is echter niet de enige vorm die deze zinvolle soberheid kan aannemen. In een situatie waar het, bijvoorbeeld, voor academici, moeilijk is om benoemd te geraken, zouden sommigen zich, naar een analoge redenering, geroepen kunnen voelen om vervroegd met emeritaat te gaan of part time te gaan werken, zodat ook jongere collega's een kans krijgen. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor het beroep dat we doen op de dienst spoedgevallen. Als we er rekening mee houden hoe overvraagd deze diensten zijn – of meer algemeen, hoe hoog de factuur voor de gezondheidszorg is – dan zien we sneller in dat we er maar spaarzaam een beroep mogen op doen. Sneller dan dat zulks het geval zou zijn als we alleen maar de prijs van de consultatie of de lange wachtrijen in rekening zouden brengen. Dan zullen we er alleszins veel minder vlug een beroep op doen dan nu het geval is, zodat voorrang verleend kan worden aan wie de hulp dringender nodig heeft dan wij. Zoals Eric Schokkaert tijdens deze conferentie al suggereerde is een houding van soberheid in een context van asymmetrische informatie absoluut noodzakelijk wil men een genereuze solidariteit op het vlak van de gezondheids-zorg blijvend kunnen bekostigen.

In al deze voorbeelden kan – en moet – men er in zekere mate kunnen op vertrouwen dat mensen zichzelf beperkingen kunnen opleggen uit een gevoel voor rechtvaardigheid. Maar het is evident dat een sobere levenswijze sneller en in bredere kringen ingang zal vinden als wettelijke en sociale maatregelen een handje toesteken. Formele en informele sancties zullen dan de kloof helpen dichten tussen wat de rechtvaardigheid vereist en wat het eigenbelang dicteert.

Epiloog

Mijn conclusie laat er geen enkele twijfel over bestaan: soberheid is zinvol, of het nu is op het vlak van de preferenties, of als levenswijze. Er zijn meer dan genoeg argumenten te vinden die mijn spontane aantrekkingskracht tot wat 'soberheid' voor mij betekent ook redelijk onderbouwen. De verschillende bijdragen tot dit colloquium hebben mij veel inspiratie gegeven.

En toch kan ik mij niet van de indruk ontdoen dat er nog iets anders is dat ik niet kan vatten in de vijf aangehaalde redenen.

Een goed vertrekpunt om proberen over te brengen wat mij ontsnapt, is een vergelijking die mij af en toe door het hoofd schiet. Het gaat om het contrast tussen wat het voor een econoom betekent om dure kleren te dragen, en wat het voor een filosoof betekent. Als een econoom duur gekleed gaat, dan suggereert het loutere feit dat hij of zij zich die kleren kan veroorloven onmiddellijk dat hij of zij het financieel goed doet, bijgevolg wel competent moet zijn en dat 's lands economie met zo iemand op twee oren mag slapen. Als daarentegen een filosoof duur gekleed gaat, dan suggereert het loutere feit dat hij of zij zich met kleren bezig houdt onmiddellijk dat hij of zij blijkbaar tijd heeft voor futiliteiten en vindt men het weinig waarschijnlijk dat hij of zij ook maar iets zinnigs zou kunnen te zeggen hebben over existentiële kwesties. Als ik dit werkelijk geloof – en het niet zo maar zeg om mijn collega's wat te plagen of mijn slordig voor-komen goed te praten – dan moet ik ook geloven dat soberheid *om zichzelf* belangrijk is, ongeacht de goede gevolgen die via de vijf aangehaalde wegen voortvloeien uit een sobere smaak of een sobere levenswijze.

Dat dit ook effectief mijn overtuiging is, wordt mee ingegeven door de aantrekkingskracht die de dubbelzinnige en paradoxale rol van de armoede in de christelijke traditie op mij uitoefent. Binnen deze traditie wordt armoede op twee tegenstelde manieren als doel gesteld: enerzijds wordt ze als een kwaal gezien waaraan zo snel mogelijk moet worden verholpen; anderzijds is armoede een ideaal dat zo goed mogelijk moet worden verwezenlijkt. Het eerste aspect kan probleemloos worden ondergebracht onder een opvatting over sociale rechtvaardigheid waar absolute voorrang moet worden gegeven aan de minstbedeelden.

Het tweede aspect daarentegen geeft een opvatting weer over het goede leven en kan zo worden geïnterpreteerd dat soberheid in smaak ook *op zichzelf* goed is, ongeacht of het al dan niet een positief effect heeft op andere dingen. Is dat mijn overtuiging? Ja, dat geloof ik. Ik heb alle mogelijke argumenten overwogen en ben tot een *reflective equilibrium* gekomen. Waarom ik dat geloof? Ik ben niet zeker of ik deze vraag wel moet beantwoorden, en ook niet of ik dat wel kan. Maar ik vermoed, al is het maar om de keuze van het thema van de conferentie, dat Luk Bouckaert dat geloof met mij deelt. Daarom denk ik dat ook hij bezig is met de vraag die ik hier gesteld heb. Misschien heeft hij het antwoord al gevonden. Als dat niet het geval is, dan denk ik dat hij, nu hij met emeritaat gaat, een deel van zijn komende drukke tijd zal besteden aan het formuleren van een antwoord. Ik kijk er vol verwachting naar uit.

Literatuur

DECOSTER, André, Erik SCHOKKAERT, Guy VAN CAMP (1997), 'Horizontal Neutrality and Vertical Redistribution with Indirect Taxes' in S. ZANDVAKILI (Ed.), *Inequality and Taxation*. Greenwich (CT), JAI Press, p. 219-239.

FRANK, Robert (2000), *Luxury Fever. Money and Happiness in an Era of Excess*. Princeton (NJ), Princeton University Press.

HUME, David (1751) 'An enquiry concerning the principles of morals' in *Enquiries concerning Human Understanding and concerning the Principles of Morals*. Oxford, Oxford University Press, 1975, p.167-323.

KOLM, Serge-Christophe (1982), *Le Bonheur-liberté. Bouddhisme profond et modernité*. Paris, P.U.F.

MOUNIER, Emmanuel (1962), *Introduction aux existentialismes*. Paris, P.U.F.

RAWLS, John (1971), *A Theory of Justice*. Oxford, Oxford University Press.

SCHOR, Juliet B. (1993), *The Overworked American*. New York, Basic Books.

SCHOR, Juliet B. (1998), *The Overspent American*. New York, Basic Books.

VAN PARIJS, Philippe. (1977), "Triadic Distributions and Contrepied Strategies. A Contribution to a Pure Theory of Expressive Behaviour" in *Journal for the Theory of Social Behaviour* 7 (2), p. 129–160.

---

¹. Dit artikel werd oorspronkelijk in het Engels geschreven onder de titel: 'Frugal Tastes and Frugal Conduct: five or six ways in which they make sense'. De vertaling is van Marie-Jeanne Bellen.